

ГУМАНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті гуманізація освіти розглядається як одна з найважливіших передумов формування толерантної свідомості, аналізуються зміни в ідеології освіти у контексті її гуманізації. Зазначається, що освіта, орієнтуючись на зазначені цінності, зможе перебороти розриви і дисонанси існуючої підготовки людини до життя у складному мінливому світі, а основою формування толерантної свідомості є активна соціальна позиція й психологічна готовність.

Однією із актуальних проблем сучасного світу й сучасної освіти є проблема формування толерантності і поширення ідей толерантності у всіх сферах життя та діяльності людини. Актуальність проблеми очевидна й обумовлена ростом агресії і насильства в суспільстві, втратою моральних орієнтирів, жорстокою конкуренцією, розгулом терору та міжнародної ворожнечі, конфліктогенністю й злочинністю. Суспільство серйозно стурбоване негативними проявами політичного та релігійного екстремізму, ксенофобії та етнічної нетерпимості. Усі ці негативні явища сьогодення можна розглядати як наслідок недостатності або відсутності толерантності в окремих людей і соціальних груп. У зв'язку з цим особливу актуальність здобуває необхідність формування толерантної свідомості. Однак одного відкритого декларування толерантності як загальнолюдської цінності недостатньо. Необхідно, щоб вона входила в систему ціннісних орієнтацій кожної особистості. Толерантність – не тільки загальнолюдський принцип спільного мирного співжиття й норма гуманних взаємин, основний механізм їхнього встановлення, але й "реально постійно, багатопланово діюча "організуюча сила" у розвитку суспільства" [1: 17]. Сутність ключового поняття людських взаємин – толерантності – розкривається в прийнятій ЮНЕСКО 16 листопада 1995 року "Декларації принципів толерантності" ("Declaration of Principles on Tolerance") – основному міжнародному документі, в якому затверджується, що толерантність – це, насамперед, "...правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження й способів проявів людської індивідуальності", проголошуються принципи людського єднання в сучасному й майбутньому світі, і вказуються шляхи їхньої реалізації [2].

Саме по собі явище толерантності представляється складним і може бути розглянуте з різних точок зору: філософської, соціологічної, етнологічної, політологічної, педагогічної, тому що в основі людської поведінки лежать особливості особистості, свідомості, вихованості. Саме тому значна роль у рішенні завдання формування толерантної свідомості належить освіті, оскільки її основною метою, як зазначено в Законі України "Про Освіту" є "всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей" [3], а тільки розвинена особистість, людина високої загальної культури здатна до толерантного мислення й поведінки. Розвиток толерантної свідомості перетворюється для освіти в стратегічно значиму мету, і тому цій проблемі в останні роки приділяється велика увага. Робіт з толерантності величезне число і їхня тематика досить різноманітна. Однак "більшість із робіт, присвячених толерантності, можна віднести до двох більших груп: з одного боку – це теоретичні розробки, з іншого боку – прикладні. При цьому серед "теоретичних" переважають філософські, культурологічні й соціологічні тексти досить високого рівня абстрактності (а найчастіше й зовсім умоглядно-публіцистичні й навіть спекулятивні), а серед прикладних – педагогічні розробки суто технологічно-методичного характеру. Це саме по собі цілком природно й навіть корисно; проблема, однак, у тім, що утворився якийсь "розрив" і очевидна недостача теорій "середнього рівня". У результаті багато авторів намагаються практико-орієнтовані підходи "виводити" прямо з філософських, етичних, культурологічних і т.п. побудов. Більшість педагогічних робіт з толерантності виходять (явно або неявно) з "просвітительської позиції": таку правильну ідею толерантності й ненасильства досить лише ясно, докладно та наполегливо викласти – і це саме по собі забезпечить цій ідеї успіх, вона почне "працювати"... При цьому випадає дуже важлива ланка – внутріособистісний зміст феномена толерантності, без розуміння якого, а також відповідних умов і механізмів його розвитку хоча б у самому загальному виді важко очікувати створення адекватних і ефективних педагогічних стратегій" [4: 104].

Таким чином, ставлячи за мету даної статті обґрунтувати положення, що передумовою формування толерантної свідомості є гуманізація освіти, декілька слів необхідно сказати безпосередньо про деякі аспекти феномену толерантності взагалі. У сучасному світі особливе значення здобувають такі якості як терпимість, доброзичливість, співробітництво в людських відносинах на всіх рівнях – міжособистісних, групових, суспільних, міждержавних, загальноцивілізаційних. Саме таке смислове навантаження несе визначення толерантності – "толерантність (від лат. *tolerāre* – *терпіти, допускати, дозволяти, витримувати*) – готовність визнати або підтримати погляди чи манери поведінки, з якими ви не згодні або які відрізняються від ваших" [5: 1368]. Проте мальтійський дослідник Кеннет Уейн дійшов висновку, що таке визначення толерантності неповно, тому що "толерантність не просте визнання й повага переконань і дій інших людей, але визнання й повага самих "інших людей", які відрізняються від нас. В "інших" зізнаються (повинні визнаватися) і окремі індивідууми, і особистості як представники етнічних груп, до яких вони належать" [6: 17]. Толерантність як моральна підстава для побудови людських відносин зберігає свою значимість постійно. Варто підкреслити, що толерантність виконує функцію ідеальної моделі формування взаємин у суспільстві, де толерантність розглядається як особлива моральна якість, що відбиває активну соціальну позицію й психологічну готовність

до позитивної взаємодії з людьми або групами іншого національного, релігійного, соціального середовища, інших поглядів, світоглядів, стилів мислення й діяння. Формування толерантної свідомості, основою якої є активна соціальна позиція й психологічна готовність, можливо тільки при наявності мотивації й усвідомлення індивідуумом того, навіщо йому необхідна ця якість – особистісна цінність, і усвідомлення значимості цієї якості для суспільства – соціальна цінність. Проблеми толерантності як цінності стають особливо актуальними в наші дні, коли через зрослу напруженість у людських відносинах, "не обійтися без ретельного аналізу причин ментальної несумісності людських співтовариств" [7: 4]. Для сучасного етапу світового розвитку характерне формування полікультуралізму, із цим зв'язане прагнення знайти такі форми освіти, у рамках яких можна вирішувати питання міжкультурного спілкування та уникнути прогнозованого геополітиками "зіткнення цивілізацій". Очевидно, що полікультуралізм протиставляє націоналізму й глобалізму ідею рівності всіх культур, незалежно від їхнього змісту, неприпустимість тоталітаризму й расизму. Він припускає можливість ведення діалогу й здатність особистості до інтеграції в інші культурні моделі – здатність прийняти чужу культуру як свою. Полікультуралізм як ядро освіти вважає найважливішою особливістю сучасної людини критичне відношення до своїх цінностей, звичок – що є ознакою гуманітарної культури особистості, яка виховує людину, що сумнівається [8]. У зазначеному контексті особливе значення надається освіті, і хоча сама по собі вона не усуває упередження і не робить особистість толерантною, але забезпечує діалог культур. Сфера освіти може й повинна сформувати навички аналізу інших культур, ініціювати інтерес до проблеми толерантності, демонструвати шляхи рішення конфліктних ситуацій.

Говорячи про ролі освіти у формуванні толерантної свідомості необхідно пам'ятати, що, по-перше, толерантність не з'являється в результаті впливу внутрішніх або зовнішніх факторів, толерантність не стільки формується, скільки розвивається як прояв свідомого, осмисленого і відповідального вибору людини, її власної позиції та активності по побудові певних відносин. По-друге, основою толерантності є особистісні установки, цінності, змісти. І по-третє, толерантність – це складний феномен, що включає когнітивний і поведінковий компоненти [4: 104-117]. Когнітивний компонент толерантності складається в усвідомленні та прийнятті людиною складності, багатомірності – як самої життєвої реальності, так і варіативності її сприйняття, розуміння і оцінювання різними людьми, а також відносності, неповноти та суб'єктивності (щонайменше – часткової) власних уявлень і своєї картини світу. До поведінкової толерантності відноситься велика кількість конкретних умінь і здатностей, серед яких виділяються:

- здатність до толерантного висловлювання і відстоювання власної позиції як точки зору;
- готовність до толерантного відношення щодо висловлювань інших (сприйняття думок і оцінок інших людей як вираження їхньої точки зору, яка має право на існування – незалежно від ступені розбіжності з їхніми власними поглядами);
- здатність до взаємодії особистостей мислячих по-різному та вміння домовлятися (погоджувати позиції, досягати компромісу і консенсусу);
- толерантна позиція в напружених ситуаціях при розходженні у точках зору, при зіткненні думок або оцінок.

Таким чином, якщо розуміти толерантність не як просту суму знань або поведінкових умінь, а як особистісну позицію, ціннісне відношення, то найбільш адекватною тактикою розвитку толерантності є відстоювання гуманітарних пріоритетів у розвитку освіти. Тоді основна увага зосереджується на створенні умов, найбільш сприятливих для вироблення кожним індивідуумом власної, самостійної й незалежної позиції, для природного, рефлексивного й індивідуального становлення толерантності у всіх основних вимірах. При цьому серед ключових умов виділяються не самі по собі методи або тематика навчання, а стають актуальними цінності та змісти, якість відносин між людьми, а також толерантність і особистісна зрілість самих цих людей.

Вища освіта, як частина загальної освітньої системи, здатна відігравати одну з головних ролей у формуванні толерантної свідомості. У першу чергу це, очевидно, стосується підготовки фахівців-гуманітаріїв, покликаних впливати на формування суспільної свідомості, але й в освітньому процесі вищих навчальних закладів негуманітарного, технічного профілю є чимало можливостей для розвитку особистості, підвищення загальної культури та формування толерантної свідомості студентів. Ці можливості закладені в організації викладання циклу загальноосвітніх гуманітарних дисциплін, сам зміст яких, при відповідному розміщенні акцентів, здатен значно вплинути на формування толерантності. Так, наприклад, у курсі філософії студентів знайомлять із різними філософськими поглядами й системами, що мають як протилежні, так і подібні положення, при цьому наголошується, що кожна філософська концепція має право на існування. При вивченні основних філософських проблем розглядаються різні, часто суперечливі підходи до їхнього розуміння та вирішення, що переконує студентів у тім, що не існує простих, однозначних й прийнятих усіма без винятку відповідей на складні питання. Курс соціології і політології переконливо показує, що суспільство не являє собою монолітну структуру. Воно складається з безлічі соціальних груп, різних за етнічними, конфесіональними, віковими, освітніми, ідеологічними, майновими та іншими ознаками. Відповідно існує велика кількість політичних партій та об'єднань, що виражають інтереси різних соціальних груп, і в демократичному суспільстві всі ці інтереси гідні уважного й поважного відношення. Курс історії знайомить студентів із складним, неоднозначним і часом драматичним шляхом, по якому наша країна йшла до здобуття незалежності, а також із традиціями дружнього та благополучного співіснування на території України різних етнічних груп. Великі можливості для розвитку толерантності надає зміст курсу культурології. Історія розвитку культури виявляє неоціненний внесок досягнень різних країн і народів у становлення та розвиток світової культури і сучасної цивілізації. Те ж саме можна сказати й про вивчення іноземних мов, що дає можливість ознайомитись з іншомовною культурою,

способом життя, манерами спілкування, звичаями та традиціями інших країн. Важливе значення в процесі формування толерантної свідомості має курс психології. Основною його метою, крім засвоєння основ наукової психології, розуміння природи, розвитку й функціонування психіки та свідомості, основних психічних процесів, властивостей і станів, є формування психологічної культури майбутніх фахівців. Психологічна культура містить у собі глибоке і адекватне розуміння й усвідомлення людиною своїх внутрішніх процесів, станів і властивостей; розуміння інших людей, їхніх психологічних особливостей і станів, а також уміння налагоджувати й підтримувати доброзичливі, гуманні відносини з людьми. Підвищення психологічної культури особистості безумовно сприяє формуванню толерантної свідомості.

Що стосується форм і методів навчання, то тут теж існують гарні можливості для формування толерантності. Застосування дискусійних (для іноземних мов – діалогових) методів допомагає студентам не тільки в розвитку вмінь формулювати, висловлювати та відстоювати свої думки, але й у відпрацюванні навичок уважного та поважного вислуховування думок опонентів, не згодних з їхньою точкою зору. Застосування тренінгових методик, навчальних ділових і рольових ігор також може сприяти формуванню толерантності, тому що перебування в ролі іншої людини дає можливість поставити себе на місце іншого, тим самим краще зрозуміти його. Таким чином, існує підстава думати, що вузівський освітній процес уже в існуючому вигляді має потужний потенціал для формування толерантної свідомості. Необхідно тільки відповідним чином поставити завдання підвищити значення гуманітарної складової технічної освіти й повніше використати наявні можливості. Можливо, також варто подумати про введення в блок гуманітарних дисциплін спеціального курсу етичної спрямованості.

Таким чином, у контексті гуманізації для формування толерантної свідомості нова ідеологія освіти повинна сприяти:

- створенню системи соціальних і педагогічних умов, які б сприяли формуванню толерантних переконань, поглядів і навичок толерантної поведінки в мікросередовищі – у родині, у навчальному закладі, на робочому місці, при участі всіх зацікавлених осіб (батьків, педагогів, працівників соціальної сфери, політиків, ЗМІ й суспільства в цілому);
- поширенню позитивного підходу до етнічних питань і запобіганню будь-яких проявів расизму, шовінізму, екстремізму, ксенофобії, бачення світу в біло-чорних кольорах, національних стереотипів через створення доброзичливої атмосфери в навчальних колективах; акцентуванню уваги на тому, що поєднує людей, представників різних етносів (культурна спадщина; внесок у розвиток науки, мистецтва, держави; позитивні риси характеру);
- реалізації ідеї прищеплювання студентам відкритого і поважного ставлення до інших людей, розумінню можливості різноманітного людського буття в різних, відмінних одна від одної культурної, релігійної і соціальної сфер;
- створенню позитивного мікрокосму культурного, міжетнічного взаєморозуміння, у якому кожна людина, незалежно від етнічної приналежності, відчуває себе комфортно, захищеною і здатною до відкритої взаємодії зі світом;
- ініціюванню та активній підтримці ідеї діалогу культур з орієнтацією на все більшу деталізацію взаємодіючих компонентів культури та їхню інтеграцію в цілісному культурному просторі цивілізації;
- організації цілеспрямованої роботи по зближенню та поступовій інтеграції національних освітніх концепцій на засадах сумісності освітніх ідеалів і цінностей, заснованих на менталітеті добра, які поєднують у собі всі справжні цінності толерантного загальнолюдського єднання, приналежності до єдиного людського роду, єдиної цивілізації, до єдиної планетарної культури.

Підсумовуючи розглянутий у статті взаємозв'язок між гуманізацією освіти та процесом формування толерантної свідомості, треба зазначити, що зміна ідеології освіти пов'язана з відмовою від антропоцентризму, технократичного прагматизму, європоцентризму та космополітизму, культурної агресії, з подоланням індивідуалізму та твердженням антропокосмізму, глобальної етики, різноманіття й багатства можливостей, закладених у національно-історичних традиціях, екології національної культури як джерела цінностей і смислів, творчості й самотворення як окремої особистості, так і суспільства в цілому, а також зі створенням умов для подальшого розвитку кожного народу й усього людства, відновлення сутнісних сил і психодуховної організації людини, твердження нового типу духовності, що інтегрує розум, моральність і волю, які відповідають імперативу збереження життя, культури та природи. Освіта, орієнтуючись на зазначені цінності, зможе перебороти розриви і дисонанси існуючої підготовки людини до життя в складному мінливому світі. Саме таку освіту можна розглядати як ідеал. Єдина система моральних цінностей повинна мати для людей однаковий зміст і стійкий загальноосвітній характер. Реалізувати в освіті єдину систему можливо тільки при наявності нового менталітету людей і чіткого осмислення понять "гуманітарна освіта", "гуманітарне мислення", "ціннісне знання" [9]. Гуманітарна складова освіти покликана забезпечити глобальне світорозуміння, у результаті якого студент не тільки одержує інформацію, але і вчиться виявляти зв'язки між фактами, співвідносити причини й наслідки явищ, а сукупність знань і власний досвід вибудовувати в єдину всеосяжну картину миру, у якій частина відбиває ціле і є невід'ємною від нього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондырева С.К. Психолого-педагогические проблемы интегрирования образовательного пространства: Избранные труды. Москва – Воронеж. – 2003. – 337 с.
2. Promoting Tolerance // <http://www.unesco.org>

3. Закон України "Про освіту" від 23.05.1991 № 1060-ХІІ // <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Братченко С.Л. Психологические основания исследования толерантности в образовании // Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. Красноярск. – 2003. – С. 104-117.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford University Press. – 2000. – 1540 p.
6. Уэйн К. Образование и толерантность // Высшее образование в Европе. – Т. XXI. – № 2. – 1997. – С. 14-28.
7. Гершунский Б.С. Толерантность в системе ценностно-целевых приоритетов образования // Педагогика. 2002. – № 7. – С. 3-12.
8. Некрасов В.С. Толерантность в образовании взрослых: Инновационная андрагогика и поликультурализм // Академия Тринитаризма. – М. – 2003. – Эл. № 77-6567. – публ.10840 // <http://www.trinitas.ru/rus/000/a0000001>
9. Чуринов Н.М. Совершенство и свобода: философские очерки. – Красноярск: САА, 2001. – 151 с.

Матеріал надійшов до редакції 08.10. 2007 р.

Савченко О.А. Гуманизация образования как предпосылка формирования толерантного сознания.

В статье гуманизация образования рассматривается как одна из важнейших предпосылок формирования толерантного сознания, анализируются изменения в идеологии образования в контексте ее гуманизации. Отмечается что образование, ориентируясь на определённые ценности, сможет перебороть разрывы и диссонансы существующей подготовки человека к жизни в сложном мзменчивом мире, а основой формирования толерантного сознания является активная социальная позиция и психологическая готовность.

Savchenko O.A. Humanization of Education as Pre-Condition of Tolerant Consciousness Formation.

In the article the humanization of education is examined as one of major pre-conditions of tolerant consciousness formation, change in ideology of education in the context of its humanizing is analysed. It is marked that education, oriented on certain values, will be able to overcome breaks and dissonances of existent preparation of man to life in the difficult changeable world, and basis of tolerant consciousness, active social position and psychological readiness formation